

Капан на безработицата и стимулите за работа в България

Проектът „Активно гражданство и добро управление в борба с бедността“ се финансира в рамките на Програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009-2014 г.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Институт за пазарна икономика и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.

<http://www.ngogrants.bg/>

Съдържание

Въведение	3
Преглед на литературата	4
Методологичен подход.....	7
Капанът на безработицата в България	8
Размер и начин на измерване	8
Особености при изчисляването на капана на безработицата за България.....	9
Доброволна безработица	10
Самостоятелни лица и домакинства	11
Регионален поглед върху абсолютната стойност на КБ	13
Ниска икономическа активност и ниско възнаграждение за труд	16
Ефекти от провежданите политики.....	18
Структура на данъчната система и ниво на данъчноосигурителното бреме	18
Ниво на потенциалния трудов доход на лицата	18
Размер на социалните плащания и условията за тяхното отпускане	19
Обезщетенията за безработица и продължителността на тяхното получаване.....	20
Заклучение	23
Библиография	25
Приложения	26
Приложение 1: Дял на дългосрочно безработните лица	26

Въведение

Борбата с бедността е процес, който не може да подмине въпроса за стимулите на уязвимите групи за постигане на независим и достоен живот. Редица изследвания¹ показват ясно, че наличието на трудов доход е една от основните предпоставки за преодоляването на проблема с бедността. Интуитивно възниква въпросът защо голяма част от българите са икономически неактивни и дори не търсят възможности за заетост.

Освен обективни фактори като ниското образование, липсата на трудови навици и ограниченото търсене на нискоквалифициран труд, ефект върху желанието и възможностите за заетост имат и характеристиките на данъчноосигурителната и социалната система, както и държавната политика по отношение на доходите и пазара на труда.

Именно последните определят стимулите на лицата с ниски доходи, безработните и икономически неактивните. Анализът на въздействието, което тези системи и политики имат върху стимулите за търсене на заетост, полагане на труд и достигане на лична икономическа независимост, е задължителен, но често пренебрегван елемент при формирането на политиките за справяне с бедността.

Този анализ се фокусира върху стимулите за преход от едно състояние към друго на пазара на труда, като за целта се използват следните показатели:

- Преход от безработица към заетост - капан на безработицата;
- Преход от ниска икономическа активност към заетост - капан на ниската икономическа активност;
- Преход от ниско към по-високо заплащане - капан на ниското възнаграждение за труд.

В рамките на настоящия анализ ще разгледаме именно тези три индикатора, както и техните съставни компоненти и роля при формирането на стимулите на лицата и домакинствата за участие и поведение на пазара на труда.

¹ Виж например Ганев, П. *Бедност и рискови групи*, Институт за пазарна икономика, 2015

Преглед на литературата

Един от основните въпроси, на които се опитват да отговорят част от този тип анализи, е „Какво предизвиква безработицата?“. Според емпирично изследване² на Nickell, Nunziata и Ochel (2005) повече от половината от повишаването на коефициента на безработица в Западна Европа в периода между началото на 1960-те и първата половина на 1990-те се дължи на „институционални промени“³, а не на икономически шокове, предизвикващи свиване на съвкупното търсене. В тази категория влизат промени в размера и начина на отпускане на обезщетенията за безработица (които формират 39% от дела на институционалния ефект), данъците върху труда (26%), дейността на синдикалните съюзи (19%) и нормативната защита на работниците (16%). Това означава, че 65% от общия институционален ефект е следствие на комбинацията от промени при отпускане на обезщетения за безработица и в данъците върху труда. Това са двата основни елемента, които се използват при изчисляването на капана на безработицата и които оказват влияние върху стимулите на безработните за завръщане към заетост от гледна точка на размера на техния потенциален нетен доход.

Nickell et al. открояват четири основни характеристики на системата за обезщетения за безработица, които оказват влияние върху коефициента на безработица:

- Размера на обезщетенията и тяхното съотношение към нетния доход в условия на заетост;
- Продължителността на получаване на обезщетенията за безработица;
- Обхвата на системата, т.е. характеристиките на лицата, които могат да участват в нея;
- Качеството на контрола върху получаването на обезщетенията, включително ефективното прилагане на съществуващите изисквания⁴ за започване на работа при възникване на такава възможност.

Carone, G. et al. (2004) подчертават⁵ емпиричните ограничения при анализа на начина, по който размерът на социалните помощи, обезщетенията за безработица и данъците са свързани със статута на лицата на пазара на труда и размера на трудовия доход. Според тях не може да има пълно знание за това как промените в този вид политики оказват влияние върху предлагането на труд. Въпреки това те подчертават значението на този тип анализ за задълбочаване на разбирането за взаимодействието между данъчните, осигурителните и социалните системи. Оценката на стимулите на домакинствата и индивидите за участие на пазара на труда е важна предпоставка за разработването на ефективни политики в тези сфери. При разглеждането на ефекта от взаимодействието между системите за социално подпомагане, данъчноосигурителната система и пазара на труда е важно да се анализира влиянието не само върху хипотетичния „среден работник“, но и върху различните домакинства в зависимост от техния доход и състав.

² Stephen Nickell, S., Nunziata, L., Ochel, W., *Unemployment in the OECD since the 1960s. What Do We Know?*, The Economic Journal, Vol. 115, No. 500 (Jan., 2005), стр. 1-27, 2005

³ Заключениета на Nickell et al. са атакувани от Blanchard и Wolfers (2000), които считат, че покачването на безработицата се дължи не на самите институционални промени, а на тяхното взаимодействие с икономическите шокове.

⁴ Например изискване лицето да има право на ограничен брой откази на предложени от бюрата по труда възможности за заетост, преди да изгуби правото да получава обезщетения за безработица.

⁵ Carone, G. Immervoll, H., Paturot, D. and Salomäki, A., *Indicators of Unemployment and Low-Wage Traps (Marginal Effective Tax Rates on Employment Incomes)*, OECD, стр. 8, 2004

Анализът на Carone, G. et al. показва, че в резултат на взаимодействието между данъчната и социалната система капанът на ниското възнаграждение за труд е най-често срещан при домакинства, чиито общ доход не надхвърля 60-70% от този на средния работник (което често е близко до минималната заплата). Това важи с особена сила за страни, в които традиционно се прилага оценка на материалното състояние на бенефициентите на социалните програми преди отпускането на даден вид помощ. При лицата, получаващи обезщетения за безработица, рискът от попадане в капана на безработицата е особено висок, когато потенциалният работен доход е по-нисък от този в предишни периоди, често поради загуба на умения на работника или цялостно влошаване на икономическата конюнктура. В тези случаи лицето има малък (или никакъв) непосредствен финансов стимул от завръщане на работа поради което може да изпадне в състояние на „доброволна безработица“. Стриктното прилагане на изискването за активно търсене на работа и приемането на предложения за заетост може в голяма степен да компенсират този тип поведение.

Както може да се очаква, капанът на ниската икономическа активност е най-висок при нискообразовани или нискоквалифицирани лица с ограничен потенциален работен доход.– фактори, които често водят до продължителна зависимост от системите за социално подпомагане и маргинализация от пазара на труда.

Анализ на Hotz, J. et al. (2002) показва⁶, че намаляването на социалните помощи и обезщетенията за безработица има позитивен ефект върху заетостта. Той цитира резултати от проекта “California Work Pays Demonstration” които показват че намаляване на максималните помощи с 15% води до 10-11,5% повишение в броя на зетите лица в сравнение с контролната група. В същото време повишението на средния годишния доход на лицата, включени в проекта, е в унисон с обема на изгубените помощи. По този начин лицата, участвали в експеримента, разполагат със същия годишен доход като лицата в контролната група (чиито помощи не са намалени).

Това наблюдение се потвърждава и от анализ⁷ на Van Ours, J. C. и Vodopivec, M. (2006), които изследват ефекта на помощите за безработица върху характеристики като последващ доход, продължителност на последваща заетост и др. Изследването стъпва върху промяна в нормативната регулация на обезщетенията за безработица в Словения, която чувствително намалява възможната продължителност на получаване на обезщетения за безработица. Въпреки че в резултат на това съкращаване на сроковете, темпът на намиране на работа се увеличава, нивото на заплащане на новозаетите работни места остава непроменено.

Отново Nickell, S., но в свое изследване от 1997 г., посочва⁸, че закони, които повишават нормативната защита на работещите, могат да ограничат покачването на безработицата, но също така забавят и преминаването от безработица към заетост. Според тях това почти със сигурност води до намаляване на краткосрочната безработица и до увеличаване на дългосрочната безработица. Въпреки тази промяна в структурата на продължителността на безработицата, нейното равновесно ниво се запазва, тъй като двата процеса си противодействат – работодателите по-бавно освобождават кадри, но в същото време са по-предпазливи при бъдещи назначения.

⁶ Hotz, J., Mullin, C., Scholz, J., *The Effects of Welfare Reform on Employment and Income: Evidence from California*, 2002, стр. 19-20

⁷ Van Ours, J. C., Vodopivec, M. *Shortening the Potential Duration of Unemployment Benefits Does Not Affect the Quality of Post-unemployment Jobs: Evidence from a Natural Experiment*. IZA Discussion Paper No. 2171, June 2006

⁸ Nickell, S., *Unemployment and Labor Market Rigidities: Europe versus North America*, *The Journal of Economic Perspectives*, т. 11, н. 3, (1997), стр. 55-74, 1997

Щедрите социални системи имат и друг ефект – намаляват „страха“ от безработица и „ефективността“ на безработните лица като потенциални „заместници“, попълващи щата и позволяващи повече избор на работодателите.

Nickell свързва високия капан на безработица с:

- Щедри, неограничени във времето обезщетения за безработица в комбинация с нисък (или никакъв) натиск за намиране на работа, както и с ниско ниво на активна намеса от страна на институциите (под формата на трудово посредничество);
- Висока степен на синдикализация на трудовите отношения, която често води до изкуствено повишаване на трудовите доходи;
- Високо данъчно бреме;
- Ниско ниво на образование в долния сегмент на пазара на труда.

Howell, R. (2001) насочва⁹ вниманието към емпиричните анализи на Nickell и Layard (1999), Scarpetta (1996) и Elmeskov et al. (1998). Средният резултат от техните изследвания показва ръст от 1,11 процентни пункта в равновесното ниво на безработица при покачване с 10 процентни пункта на коефициента на заместване на трудовата заплата от обезщетения за безработица. Това е процентът от получаваната в състояние на заетост нетна заплата, който бива компенсирани от обезщетението за безработица.

Gataulinas, A. и Zabarauskaitė, R. (2014) правят преглед¹⁰ на ситуацията в Литва. Една от препоръките им е разширяването на възможностите за полагане на нископлатен труд, придружен с продължаващи социални и/или осигурителни плащания с цел избягването на преминаването от капан на безработицата към капан на ниската икономическа активност след дълготраен престой извън заетост. В своята обосновка за това предложение, те се позовават на анализи на ОИСР, които показват, че оставането в безработица за повече от 6 месеца обикновено е свързано с последваща неактивност или капан на ниското възнаграждение на труда, нереалистични очаквания за пазара на труда и сериозни препятствия пред повторната интеграция.

Според Boeri, T. et al.¹¹ (2000) достигането на пълна заетост в икономиката е на практика равнозначно на преодоляването на проблема с дългосрочната безработица. Това е така, защото при пълна заетост всяко едно лице е в състояние да си осигури работа в приемлив период от време. Те считат, че пълната заетост би довела и до по-висока икономическа активност, тъй като повече хора ще се включат активно на пазара на труда, ако смятат, че могат да си намерят работа.

⁹ Howell, R., *Why Not Work? A Radical Solution to Unemployment*, Adam Smith Institute, 2001

¹⁰ Gataulinas, A., Zabarauskaitė, R., *Enhancing Motivation to Work in Unemployed Persons: Lithuania In The Context Of EU*, European Scientific Journal October 2014 edition vol.10, No.29 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431, 2014

¹¹ Boeri, T., Layard, R., Nickell, S., *Welfare-To-Work and The Fight against Long-Term Unemployment, Report to Prime Ministers Blair and D'Alema*, 2000, стр. 3

Методологичен подход

Целта на настоящото изследване е да потърси отговор на няколко ключови въпроса от гледна точка на пазара на труда в България:

- 1) Какъв е размерът на капана на безработица, капана на ниската икономическа активност и капана на ниското възнаграждение на труда в България?
- 2) Кои са факторите, които определят динамиката на тези показатели и какви са изгледите за тяхната промяна през следващите година?
- 3) Кои са основните предпоставки за безработица, ниски доходи и ниска икономическа активност сред индивидите и домакинствата?
- 4) Как се формират стимулите на безработните, хората с ниски доходи и икономически неактивните у нас за преход към, съответно, заетост, по-високи доходи и икономическа активност?

За проследяването на основните показатели сме използвали структурните индикатори от статистиката за заетостта и разходите за труд на Националния статистически институт (НСИ), както и данни на Евростат и Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР).

Основен акцент е поставен върху анализа на капана на безработица, тъй като попадането в него се разглежда като една от основните предпоставки за последващо преминаване към ниска икономическа активност и/или невъзможност за повишаване на трудовия доход. В допълнение, един от основните индикатори, които определят размера на капана на безработица - данъчноосигурителното бреме, е фактор, от който зависят и другите два показателя: капана на ниската икономическа активност и капана на ниското възнаграждение на труда.

Капанът на безработицата в България

Размер и начин на измерване

Капанът на безработицата онагледява финансовите стимули на едно лице, което получава обезщетения за безработица, да започне отново да работи. По-точно той показва процента от brutния доход, който бива отнет, когато лице се върне към заетост, поради:

1. загубата на получавани обезщетения за безработица;
2. заплащане на данъци и осигуровки върху трудовия доход;

Традиционно капанът на безработицата показва прехода от безработица към нископлатена заетост и се изчислява за едно самостоятелно живеещо лице (без деца) и с доход 67% от заплатата на така наречения „среден работник“ (CP)¹².

Капанът на безработицата (КБ) се изчислява посредством нетния доход при заетост (НДЗ), нетния доход при безработица (НДБ) и brutната заплата (БЗ) по формулата:

$$КБ (\%) = 100 * (1 - ((НДЗ - НДБ) / БЗ))$$

НДЗ се получава като от brutната заплата се извадят дължимите от лицето социални осигуровки и данъци. НДБ се равнява на 60% от brutния осигурителен доход на лицето, за който са внасяни осигуровки за предходните 24 месеца¹³.

За България капанът на безработица през 2013 г. възлиза на 81,6%, като стойността му остава непроменена от 2011 г. насам.

Това означава, че в състояние на заетост (и потенциално ниво на заплащане, равно на това преди да стане безработен), човек би получавал допълнителен доход в рамките на едва 18,4% от brutната си заплата, в сравнение с дохода, който получава като безработен. По този индикатор България се нарежда на 9-то място сред 27-те страни членки на ЕС, за които има сравними данни за 2013 година.

Тъй като подоходното облагане в България е пропорционално (10% от brutната заплата след приспадане на осигуровки), капанът на безработицата у нас е еднакъв за голяма част от работещите, независимо от нивото на техния доход.

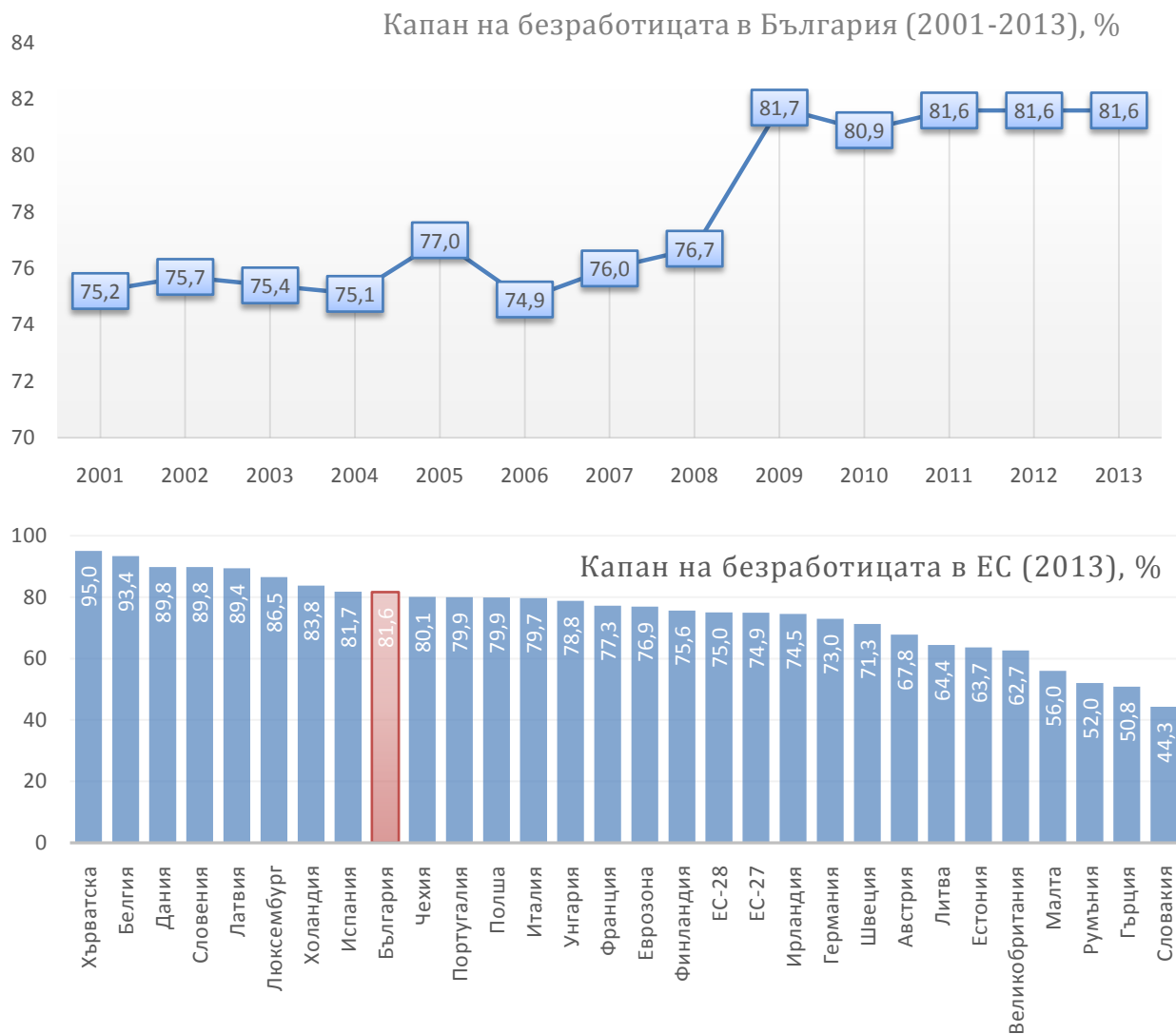
Въпреки това някои от особеностите на българската социалноосигурителна система и на българската икономика като цяло могат да имат различен ефект върху нивото на действителния капан на безработица у нас, когато изчислението на последния бъде индивидуализирано. Разликите идват от правото на достъп до различни социални помощи в зависимост от типа на домакинството, социалноосигурителната тежест, която лицата плащат в зависимост от категорията труд, към която се числят, и годината си на раждане. Както ОИСП, така и НСИ използват за

¹² CP е наето на пълен работен ден лице, получаващо средна заплата в индустрията или услугите (сектори от С до К на НКИД-2003 от 2000 до 2007 г., а от 2008 г. - сектори от В до N на КИД-2008).

¹³ По принцип е възможно тези изчисления да включват и получаването на различни социални помощи (вкл. жилищно подпомагане), до които лицето има достъп в условията на безработица или заетост. В разглежданите в това изследване случаи на лица, получаващи 67-120% от заплатата на CP, това обстоятелство е сравнително рядко срещано, когато става дума за самостоятелни лица. Причината е, че техният доход в условия на безработица обикновено е по-висок от максималните допустими тавани за получаване на повечето видове помощи (напр. помощи за отопление), освен ако лицето не е с увреждания, в който случай, обаче, помощи често се получават и в състояние на заетост. При разглеждане на капана на безработица за някои типове домакинства формирането на капана на безработицата включва и евентуалния достъп до т.нар. детски надбавки (месечни помощи за отглеждане на дете).

изчисление на осигурителната тежест за България осигурителната вноска за работника в най-масовата (III-та) категория труд – 12,9% от brutния доход.

Фигура 1: Капан на безработицата в България (2001-2013) и ЕС (2013), %

Източник: НСИ, Евростат

Особености при изчисляването на капана на безработицата за България

Трябва да се има предвид, че действителният капан на безработицата в някои случаи може да е по-висок или по-нисък от стойностите, получавани чрез класическия инструмент за измерване. Тъй като формулата за изчисление на капана на безработица включва само променливи, които са производни на brutната заплата (като нетното заплащане и размера на обезщетенията за безработица), капанът на безработицата за България е 81,6% (независимо от дохода и/или местоживеенето на лицето) при три условия:

1. Размерът на потенциалния трудов доход е равен на този, който лицето е получавало преди да стане безработно. Ако потенциалният трудов доход е по-нисък, капанът на

безработицата може да бъде по-висок и дори може да надхвърли 100% - т.е. лицето да е на нетна загуба от постъпване на работа. Ако потенциалният трудов доход е по-висок от получавания преди лицето да стане безработно, капанът на безработица е съответно по-нисък.

2. Размерът на потенциалната брутна заплата не надхвърля максималния осигурителен праг. Причината е, че максималният размер на получаваното месечно обезщетение за безработица е обвързано с размера на максималния осигурителен доход. Ако едно лице се е осигурявало на 2 400 лв., но е получавало брутно възнаграждение от 4 000 лв. в периода преди да изпадне в безработица, неговите стимули за завръщане към заетост са по-високи, а капанът на безработица е по-нисък. Това е така, защото лицето ще получава обезщетения за безработица в размер равен на 60% от осигурителния си доход, чийто размер е по-нисък от реално получавания доход.
3. Лицето се е осигурявало на своите действителни доходи в периода преди настъпването на социалноосигурителното събитие (загубата на трудов доход). Поради високия дял на сивата икономика в страната и широко разпространената практика на укриване на реалния доход е твърде възможно капанът на безработицата да е в действителност по-нисък за голяма част от безработните българи.

Ако едно лице е получавало брутна заплата от например 1 000 лв., но се е осигурявало на 600 лв., то обезщетенията за безработица, които последното ще получи, ще са по-ниски отколкото ако се беше осигурявало на своя реален доход. Ако същото лице може отново да си осигури заетост за брутно заплащане от 1 000 лв., неговият реален капан на безработица ще бъде не 81,6%, а много по-нисък, тъй като обезщетенията, които последното ще получи, ще се равняват не на 600 лв./месец (60% от brutния осигурителен доход от 1 000 лв.), а на едва 360 лв./месец (60% от брутен доход от 600 лв.).

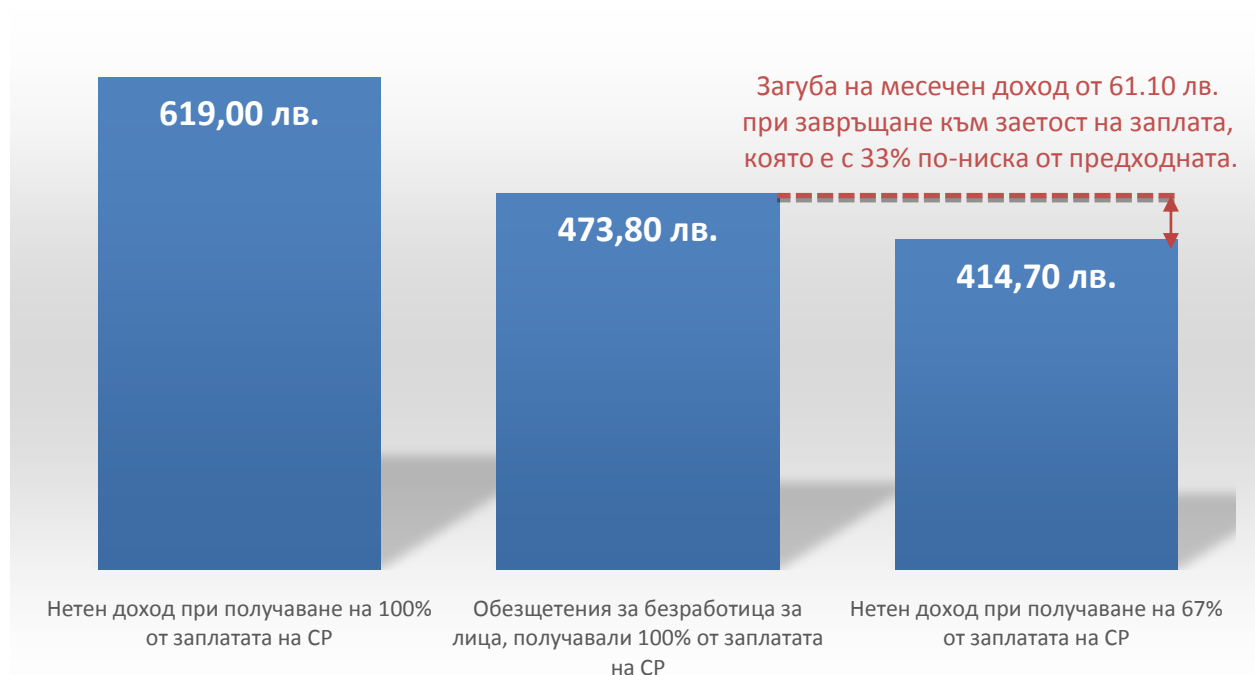
Доброволна безработица

Загубата на трудов доход дава възможност за достъп до обезщетения за безработица, ако за лицето са внасяни осигуровки във фонд „Безработица“ на Националния осигурителен институт. Колкото по-голямо е съотношението между обезщетението за безработица (плюс другите социални помощи, където те са приложими) и потенциалния трудов доход на едно лице, толкова по-малко вероятно е то да потърси възможности за заетост пред алтернативата да получава пасивен доход от системата за социално подпомагане и от социалноосигурителната система. Това важи с особена сила за периоди на икономически спад, при които обикновено се наблюдава нарастваща безработица и спад на възнагражденията.

В такива условия данъчното и осигурителното бреме и загубата на социалните и социалноосигурителните плащания натежават срещу потенциалното увеличение на нетния доход на лицето от заетост. Често това води до продължителни периоди на „доброволна безработица“, а оттук - и до намаляваща икономическа активност, загуба на трудови навици и спад на конкурентоспособността на работника. Последните са все фактори, оказващи по-нататъшен натиск върху потенциалния доход, като те са в сила поне до момента, в който лицето бъде лишено от правото да получава обезщетения за безработица. На този напълно рационален избор на „доброволна безработица“ може да противодейства единствено спиране на обезщетението за безработица, ако безработното лице не приеме съответния брой предложения за заетост. Макар и в някои страни да се прилага такава мярка, в България получаването на обезщетение за

безработица не е обвързано със съответното поведение от страна на безработния или други условия.

Фигура 2: Капан на безработицата за лица, получаващи 100% от заплатата на СР при преминаване към по-нископлатена работа от предходната (2013 г.)

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ

Самостоятелни лица и домакинства

Ако при изчисляването на нетния доход вземем предвид и размера на получаваните социални помощи, капанът на безработицата става по-висок най-вече за безработни лица, които имат деца, и които са получили достъп до детски помощи след загубата на трудов доход. При тях, в зависимост от състава на домакинството, стимулите към завръщане към трудова заетост може да са по-ниски, особено ако потенциалният трудов доход е по-нисък от получавания в предходен период. Сравнително високият праг за получаване на този тип помощ (350 лв. на човек от домакинството в разглеждания период¹⁴), обаче, ограничава обхватът на това явление до домакинства, които не са имали право да получават детски надбавки в периода преди настъпването на осигурителното събитие, т.е. са имали сравнително висок доход в предходния период.

Да вземем за пример домакинство в София (столица) през 2013 г., състоящо се от двама родители и две деца, в което и двамата родители получават 67% от заплатата на СР. В състояние на заетост:

- Общият годишен брутен доход на домакинството е 17 686 лв. (1 474 лв./месец), а нетният (след приспадане на данъци и осигуровки) – 13 864 лв. или 1 155 лв./месец;

¹⁴ От 1 юли 2016 г. този праг ще бъде увеличен до 400 лв.

- Средният брутен месечен доход на лице от домакинството е 368 лв., поради което семейството няма право на достъп до детски надбавки.

Ако двамата родители останат без работа и получават обезщетения за безработица в рамките на 60% от brutната си заплата:

- Месечните обезщетения за безработица възлизат на 884,3 лв. (60% от brutното възнаграждение);
- Средният брутен месечен доход на лице от домакинството е 221,1 лв., поради което семейството получава право на достъп до детски надбавки в размер на 70 лв./месец.

Тъй като по този начин нетният доход в условия на безработица се увеличава от 884,3 лв. на 954,3 лв., капанът на безработица е

$$KB (\%) = 100 * (1 - ((1115 - 954) / (1474))),$$

$$KB = 86,4\%$$

Това е с 4,8 процентни пункта по-високо от средната стойност за страната от 81,6%. Причината е, че към обезщетенията за безработица, които получават двамата безработни родители, трябва да добавим и 70-те лв. детски надбавки месечно, които те ще получават, и които ще изгубят, ако решат да се върнат към заетост на заплащане, сходно с предходното. В номинален размер детските надбавки водят до спад на капана на безработица от 271 на 201 лв.

Прегледът на данните на областно ниво показва, че в периода 2010-2013 г.:

- При домакинствата, състоящи се от двама съпрузи, които получават 67% от заплата на СР, този ефект от детските надбавки върху капана на безработица (когато те започват да се получават след преминаване в състояние на безработица) се наблюдава само в София (столица), от 2013 г.;
- При същия тип домакинства, но в които двамата съпрузи получават 100% от заплата на СР, същото важи за столицата от 2010 г., както и за областите Варна (2013 г.), София (област) и Стара Загора (от 2011 г.);
- При същия тип домакинства, но в които двамата съпрузи получават 120% от заплата на СР, същото важи за областите София (столица), София (област), Стара Загора и Варна (2010 г.), Бургас (2011 г.), Габрово (2012 г.), Пловдив и Русе (2013 г.).

Следва да се отбележи, че колкото по-висок е brutният доход на този тип домакинства (и съответно обезщетенията за безработица), толкова по-малък е ефектът на детските надбавки върху нивото на капана на безработица, тъй като в рамките на разглеждания период (2010-2013 г.) последните са фиксирани на 35 лв./дете¹⁵.

Така, например, ако разгледаме същото семейство в София (столица), но brutният доход на всеки един от родителите е 100% от заплата на СР, то brutната им заплата е 2 200 лв., което води до обезщетения за безработица (за двамата родители) от общо 1 320 лв.

Домакинството отново ще има право на достъп до детски помощи, тъй като brutният доход на лице от домакинството е 330 лв. В абсолютен размер, обаче, капанът на безработица е вече по-

¹⁵ От 2014 г. размерът на помощта за 1-во дете остана 35 лв., но тази за второ дете беше покачена на 50 лева. От 2016 г., наред с други промени, размерът на надбавките за едно дете се увеличава до 37 лв.

висок – 404,5 лв., поради което ефектът на 70-те лв. детски надбавки върху стимулите на родителите е по-малък.

Действителният капан на безработица в този случай отново е по-висок от средните за страната 81,6%, но е по-нисък от получените 86,4% при доход за всеки един от родителите от 67% от заплатата на СР. В частност, стойността на капана в този случай е

$$КБ (\%) = 100 * (1 - ((1\ 724 - 1\ 390) / (2\ 200))),$$

$$КБ = 84,8\%$$

Възможен е казус, при който завръщането на един от родителите към заетост, която е по-нископлатена от предходната, да доведе до повишаване на общия брутен доход на домакинството до нива, при които то да изгуби правото на достъп до детски надбавки.

Да вземем за пример домакинство, състоящо се от двама родители, получаващи заплати, равни на 120% от заплатата на СР за всеки от тях, и две деца, живеещи в област Варна през 2013 година.

В състояние на заетост двамата родители получават общо 20 742 лв. годишно или 1 729 лв./месец, поради което нямат право на достъп до детски надбавки (таван за допустимост от 350 лв./член на домакинството или общо 1 400 лв. за конкретното домакинство);

Ако и двамата родители загубят работата си, обезщетенията за безработица, които ще получават, ще възлизат на 1 037 лв./месец. Новият доход, изчислен на лице от домакинството, ще им даде достъп до детски надбавки от 70 лв./месец към 2013 г. Общият доход на домакинството ще бъде 1 107 лв./месец.

Ако двамата родители решат да започнат отново да работят и успеят да си осигурят заетост срещу възнаграждение, равно на 100% от заплатата на СР за всеки от тях, то техният общ доход ще стане 17 285 лв./година или 1 440 лв. месечно. Така семейството отново ще изгуби достъп до детски надбавки, а нетният му доход (след данъци и осигуровки) ще възлиза на 1 129 лв./месец или едва с 22 лв. повече от това, което домакинството би получавало в условия на безработица.

Стойността на капана в този случай е

$$КБ (\%) = 100 * (1 - ((1\ 129 - 1\ 107) / (17\ 285))),$$

$$КБ = 98,5\%$$

В разглеждания случай за родителите е по-добре да разчитат на обезщетения за безработица в пълния срок, за който обезщетенията им се полагат, отколкото да се върнат на работа, която е по-нископлатена от предходната им. Негативният стимул за връщане на работа се засилва от допълнителните разходи, които съпътстват полагането на труд (като например разходите за транспорт) и усилията, които родителите ще трябва да положат.

Регионален поглед върху абсолютната стойност на КБ

В номинално изражение капанът на безработица през 2013 г. варира между 53,5 лв./месец за лице, получаващо 67% от заплатата на СР в област Видин, и 242 лв./месец за лице, получаващо 120% от заплатата на СР лице от София (столица). Това е всъщност разликата между това, което безработните в различните области на страната получават като обезщетения, и това, което биха получавали при полагане на труд срещу същата заплата, която са получавали в миналото. Този подход на сравнение между ситуацията в различните области на страната се налага по две основни причини:

1. Тъй като всички лица и домакинства (независимо от това в коя област на страната живеят) са обект на една и съща данъчноосигурителна тежест (за една и съща категория труд и година на раждане) и получават обезщетения за безработица по един и същ ред, капанът на безработица за най-масовия случай на работник трета категория труд, роден след 1960 г. (за който приемаме, че не получава детски надбавки или други помощи), е винаги 81,6% за 2013 г.;
2. Голяма част от цените на стоките и услугите, които лицата и домакинствата в различните области на страната потребяват, са на сходни цени.

Предвид това, че хората в своите решения се влияят най-вече от абсолютните и номиналните стойности вместо от реалните и относителните стойности (т. нар. парична илюзия в икономическата теория), тези сериозни номинални разлики между областите в допълнителния доход, който безработният би получил, ако започне работа, най-вероятно създават и различна мотивация за връщане на работа в различните области на страната. Може с основание да се предположи, че един безработен в област Видин (който получава обезщетение за безработица) е по-малко мотивиран да се върне на работа, отколкото лице в неговото положение в столицата или в област Стара Загора.

В отсъствие на регионални дефлатори, които да сравнят покупателната способност на населението в отделните области на страната, обаче, оценката за реалната стойност на капана на безработицата по области е невъзможно да се направи. В същото време, съотношението между областите с най-нисък и най-висок номинален размер на капана на безработица (столицата и Видин) е около 2,5 пъти, което със сигурност е чувствително по-високо от разликата в ценовото равнище при огромната част на стоките и услугите, особено тези от първа необходимост.

В 13 от 28-те области на страната НСИ не публикува данни за броя на наетите и/или средната работна заплата в секторите „Добивна промишленост“ и „Производство и разпределение на електрическа и топлоенергия и газ“ в някои от годините в периода. Това са областите Видин, Враца, Габрово, Добрич, Кърджали, Кюстендил, Монтана, Пазарджик, Перник, Разград, Силистра, Търговище и Шумен. По тази причина тези сектори не са използвани при изчислението на средната брутна заплата за средния работник в тези области в годините, в които такива данни липсват.

В таблицата по-долу са представени някои от съставните части на капана на безработицата за лица, получаващи 100% от заплатата на СР, на регионално ниво за последните четири години, за които има данни.

Фигура 3: Месечна нетна заплата, потенциално обезщетение за безработица и номинален размер на капана на безработицата на областно ниво (2010-2013), лв.

100% от заплата на средния работник	Месечна нетна заплата (лв.)				Потенциално месечно обезщетение за безработица (лв.)				Капан на безработицата (лв.)			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Благоевград	341,8	361,8	375,3	389,7	259,2	276,9	287,2	298,3	82,6	84,9	88,0	91,4
Бургас	451,0	469,6	499,0	524,9	342,1	359,5	381,9	401,7	109,0	110,2	117,1	123,1
Варна	482,1	523,1	547,8	564,6	365,7	400,4	419,3	432,1	116,5	122,7	128,5	132,4
Велико Търново	368,4	391,3	405,9	432,7	279,4	299,5	310,7	331,2	89,0	91,8	95,2	101,5
Видин	303,5	301,9	320,7	340,7	230,2	231,0	245,5	260,8	73,3	70,8	75,2	79,9
Враца	384,9	385,6	417,5	438,3	291,9	295,1	319,6	335,5	93,0	90,5	97,9	102,8
Габрово	424,7	437,5	478,6	505,3	322,1	334,9	366,3	386,7	102,6	102,6	112,3	118,5
Добрич	349,0	364,3	383,1	407,6	264,7	278,9	293,3	312,0	84,3	85,5	89,9	95,6
Кърджали	328,6	342,5	366,2	398,4	249,3	262,1	280,3	304,9	79,4	80,3	85,9	93,5
Кюстендил	325,5	336,4	359,2	385,0	246,9	257,5	274,9	294,7	78,6	78,9	84,3	90,3
Ловеч	361,7	375,6	396,3	420,3	274,3	287,5	303,3	321,7	87,4	88,1	93,0	98,6
Монтана	343,5	355,7	388,3	412,8	260,5	272,2	297,2	316,0	83,0	83,4	91,1	96,8
Пазарджик	343,9	348,1	373,1	393,3	260,8	266,4	285,6	301,1	83,1	81,7	87,5	92,3
Перник	357,6	360,7	383,1	396,1	271,2	276,0	293,2	303,2	86,4	84,6	89,9	92,9
Плевен	362,3	372,6	392,3	413,6	274,8	285,2	300,2	316,6	87,5	87,4	92,0	97,0
Пловдив	396,6	422,9	456,0	479,2	300,8	323,7	349,0	366,8	95,8	99,2	107,0	112,4
Разград	369,3	393,4	423,3	441,2	280,1	301,1	324,0	337,7	89,2	92,3	99,3	103,5
Русе	390,5	419,9	444,8	471,4	296,2	321,4	340,4	360,8	94,3	98,5	104,3	110,6
Силистра	333,3	350,5	365,1	391,1	252,8	268,2	279,5	299,4	80,5	82,2	85,7	91,8
Сливен	348,4	359,4	385,7	408,0	264,2	275,1	295,3	312,3	84,2	84,3	90,5	95,7
Смолян	382,2	369,2	395,7	413,4	289,9	282,6	302,9	316,4	92,3	86,6	92,8	97,0
София (столица)	703,7	750,4	808,6	862,2	533,7	574,3	618,9	659,9	170,0	176,0	189,7	202,3
София	528,6	568,3	612,6	630,2	400,9	435,0	468,9	482,3	127,7	133,3	143,7	147,8
Стара Загора	545,0	572,0	620,5	633,1	413,4	437,8	475,0	484,6	131,7	134,2	145,6	148,5
Търговище	330,9	351,9	403,1	447,7	250,9	269,4	308,5	342,6	79,9	82,6	94,6	105,0
Хасково	339,8	360,6	374,0	389,8	257,7	276,0	286,3	298,4	82,1	84,6	87,7	91,4
Шумен	380,0	403,3	444,5	457,1	288,2	308,7	340,3	349,9	91,8	94,6	104,3	107,2
Ямбол	367,1	385,6	402,8	428,9	278,4	295,1	308,3	328,3	88,7	90,5	94,5	100,6
България	523,2	551,9	586,5	619,0	396,8	422,5	448,9	473,8	126,4	129,5	137,6	145,2

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ

Ниска икономическа активност и ниско възнаграждение за труд

Анализът на стимулите на индивидите и домакинствата да търсят работа или начин за увеличаване на своя трудов доход не може да бъде пълен без да бъдат разгледани и други два индикатора – капанът на ниската икономическа активност и капанът на ниското възнаграждение за труд.

Капанът на ниската икономическа активност показва какви ще бъдат финансовите последствия за неактивно лице, което не получава помощи за безработица, но получава социални помощи, ако то премине към трудова заетост. Колкото по-висок е потенциалният доход на едно лице, толкова по-нисък е капанът на ниската икономическа активност и обратно – колкото по-нисък е потенциалният доход, толкова по-висок е капанът.

В зависимост от дохода на това хипотетично лице спрямо този на средния работник¹⁶, индикаторът през 2013 г. варира между 50,3% (за 33% от заплатата на средния работник) до 35,4% (за 67% от заплатата на средния работник). Средните стойности за ЕС в тези случаи са съответно 69,6% и 54,3%.

Това означава, че финансовите ползи¹⁷ при намиране на заетост за лицето ще бъдат съответно 49,7% и 64,6% за двете примерни лица в България при 21,4% и 45,7% за ЕС. Тоест, при равни други условия икономически неактивните лица в България имат много по-голям финансов стимул да се включат в работната сила и да търсят заетост спрямо средностатистически лица в същото положение в ЕС.

Капанът на ниското възнаграждение за труд (КНВТ), от своя страна, измерва процента от брутния доход, който е отнет чрез комбинирания ефект от по-високите данъци и осигуровки и евентуалната загубата на достъп до социални помощи. Той показва какъв процент от увеличаващия се брутен доход на работещите отива за данъчноосигурителни плащания и съответно ги лишава от различни социални помощи.

Формулата за изчисление на този капан е:

$$КНВТ = 100 * (1 - (НД_{67\%} - НД_{33\%}) / (БЗ_{67\%} - Б_{33\%}))$$

, където НД е нетният доход при заплата, равняваща се съответно на 33% и 67% от заплатата на средния работник (СР), а БД е брутният доход при заплата, равняваща се съответно на 33% и 67% от заплатата на СР.

Обикновено този индикатор се изчислява за самостоятелно живеещо лице без деца и за семейна двойка с две деца, в която работи само съпругът, при повишение на брутната заплата от 33% на 67% от заплатата на СР:

- 1) От 2008 г. насам нивото му за България при самостоятелно живеещите лица е между 20,9% и 21,6%, при средно 41,3% в ЕС през 2013 година.

Това означава, че при увеличение на заплатата на едно лице от 37% на 66% от заплатата на СР, лицето ще получи около 78-79% допълнителен брутен доход (въпреки загубата на определени социални помощи) при следно 58,7% за ЕС. И при този показател финансовите

¹⁶ Тук се концентрираме върху вариантите, при които лицето получава по-нисък доход от този за средния работник. С нарастването на нивото на потенциално заплащане стойностите на индикатора намаляват, но остават по-високи от средните в ЕС. Например за работник, получаващ 200% от възнаграждението на средния такъв, стойността на показателя е 26,23%.

¹⁷ Разбира се, получаването на допълнителния доход предполага полагане на труд и поемане на съпътстващите го ежедневни разходи.

стимули за преход към по-високоплатена работа са по-силни в България в сравнение със средните такива в ЕС.

- 2) При семейна двойка с две деца (като работи само съпругът), при повишение на brutната заплата от 33% на 67% от заплата на CP нивото на капана на ниското възнаграждение за труд у нас е между 31-33% в разглеждания период при средно 57-60% за ЕС.

Това означава, че при увеличение на brutната заплата на работещия родител от 37% на 66% от заплата на CP, домакинството ще получи около 67-69% допълнителен брутен доход (въпреки загубата на определени социални помощи) при следно 40-43% за ЕС.

Основният фактор за сравнително благоприятните стойности на този индикатор за България е пропорционалното облагане на доходите на физическите лица. Ако данъчната тежест нарастваше с увеличаването на трудовите доходи, капанът на ниското възнаграждение на труд щеше да е по-висок за лицата с потенциално по-висок трудов доход.

Капанът на ниската икономическа активност и капанът на ниското възнаграждение за труд в България са сред най-ниските в ЕС. Този фактор би следвало да води до повишена активност при търсенето на възможности за навлизане или завръщане на пазара на труда, увеличаване на квалификацията и дохода или полагане на допълнителен труд от страна на работещите.

Фактът, че това не се случва (или поне не в достатъчна степен), е следствие от три основни фактора:

- Високият дял на структурната безработица в страната. В един по-широк смисъл феноменът „структурната безработица“ (разминаване между уменията или липсата на такива на незаемия трудов ресурс и търсените характеристики за свободните работни места) има отношение не само към безработните (които по дефиниция са активно търсещи работа лица), но и към икономически неактивните лица. Липсата на вяра в икономически неактивните лица, че са способни да намерят работа, е един от факторите, който изначално предотвратява активното търсене на заетост.
- Високият капан на безработицата, който насърчава продължително отсъствие от пазара на труда. Това важи с особена сила в случаите, когато лицето има достатъчно дълга осигурителна история и има право на обезщетение за максималния (или близък до него) срок от 12 месеца. Високите стимули да не се търси работа докато се получават обезщетения за безработица намаляват шансовете за последваща заетост и с времето увеличават шансовете за преминаване в неактивност и/или спад на потенциалния трудов доход поради загуба на трудови навици и/или умения;
- Териториалните дисбаланси, които не се взимат предвид при определянето на националните политики. Административното и централизирано повишаване на минималната работна заплата и минималните осигурителни доходи са фактори, които оказват по-силен възходящ натиск върху заплатите в най-бедните области на страната и съответно ограничават търсенето на труд в тях. Въпреки че тенденцията на увеличаване се социални и икономически различия между регионите е широко осъзната, практиката на ежегодно повишаване на минималните прагове за заплащането и осигурителните доходи продължава и до ден днешен. Това повишава разходите за труд и оказва особено силен натиск върху малките и средните предприятия в по-бедните райони на страната.

Ефекти от провежданите политики

Кумулативното разглеждане на трите структурни индикатора (капан на безработицата, капан на ниското възнаграждение за труд и капан на ниската икономическа активност) показват, че безработните лица в България нямат особен стимул да търсят възможности за заетост **преди изтичането на срока, в който имат право да получават помощи за безработица**. Такива се появяват едва когато обезщетенията за безработица бъдат преустановени и лицата могат да разчитат само на социални помощи.

В същото време, въпреки благоприятните показатели на капана на ниската икономическа активност и капана на ниското възнаграждение за труд, икономическата активност на населението остава сравнително ниска, а изкачването по стълбицата на доходите - бавно.

Основната предпоставка за това са структурните характеристики на безработицата в България – т.е. трайното разминаване между уменията на работната ръка и нуждите на бизнеса, все още ниската производителност на труда, ниското образование на населението и липсата на традиции в преквалификацията и ученето през целия живот.

Ако трябва да обособим няколко водещи фактора, които оказват влияние върху стимулите и възможността на безработните и неактивните лица, както и върху тези на лицата, получаващи ниски доходи, то това са:

- Структура на данъчната система и ниво на данъчноосигурителното бреме;
- Ниво на потенциалния трудов доход на лицата (включително ниво на минималната работна заплата);
- Размер на обезщетенията за безработица и продължителността на тяхното получаване;
- Размер на социалните плащания и условията за тяхното отпускане.

Структура на данъчната система и ниво на данъчноосигурителното бреме

Всяко повишаване на осигурителната тежест чрез увеличаването на осигурителните вноски намалява стимулите за преход към по-благоприятно състояние на пазара на труда на безработните, икономически неактивните и заетите на ниски заплати – т.е. води до повишаване на стойностите и на трите капана.

Планираното повишаване на социалноосигурителната тежест през 2017 и 2018 г. с по 1 пр. п. на година ще доведе до увеличаване и на цената на труда, което неизменно ще доведе до по-неблагоприятни стимули както при работодателите, така и при работещите на ниски доходи, безработните лица и хората, разчитащи единствено на социални помощи.

Ниво на потенциалния трудов доход на лицата

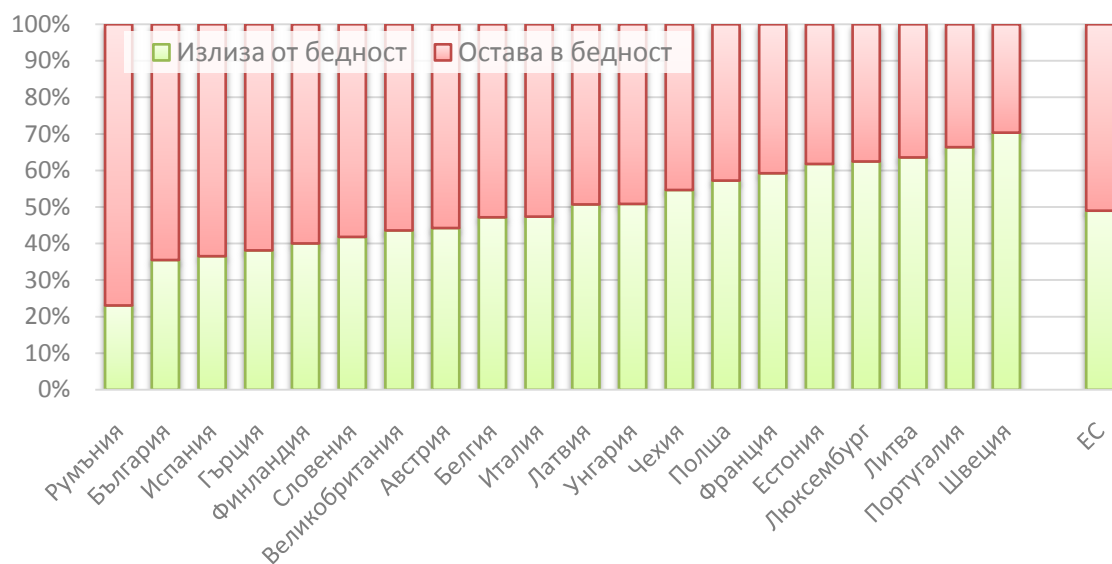
Има фактори, които не оказват директно влияние върху размера на отделните капани, но въпреки това имат ефект върху стимулите на лицата да предлагат и търсят заетост. Такъв фактор е минималната работна заплата. Повишаването на минималната работна заплата оскъпява цената на труда, което от една страна създава по-високи стимули за търсене на работа от страна на икономически неактивните лица и съответно води до потенциално по-малък капан на ниската икономическа активност (особено сред нискоквалифицираните), а от друга предизвиква спад в

тяхната конкурентоспособност на пазара на труда и съответно намалява вероятността за намиране на работа (което пък създава трайно безработни и увеличава структурната безработица¹⁸).

Въпреки че безработният българин има около 7 пъти по-висок шанс да изпадне в риск от бедност от работещия му сънародник¹⁹, данните на Евростат за дела на безработните, чиито доходи са надхвърлили линията на бедността, след като са започнали работа, очертават притеснителна тенденция: шансът на безработните лица да излязат от бедност, след като постъпят отново на работа, е около 35%.

Това наблюдение отново подчертава структурните характеристики на безработицата в България, както и сериозността на предизвикателството „борба с бедността“. С други думи, въпреки че един зает човек е много по-малко вероятно да бъде беден от едно безработно лице, цели 70% от безработните лица остават бедни дори след завръщане на пазара на труда.

Фигура 4: Дял на безработните лица, които излизат от бедност след като започнат работа

Източник: ЕК

Това обстоятелство налага допълнителен пласт аргументи към дебата за стимулите за започване на работа. Дори лицето да има достатъчен номинален финансов стимул за започване на работа, липсата на възможност за излизане от бедност, поради ниско образование и недостатъчни умения остава реална.

Размер на социалните плащания и условията за тяхното отпускане

В годините на разглеждания период (2010-2013 г.) нивото на водещите социални помощи в страната и режимът на тяхното отпускане остават постоянни. От началото на 2014 г., обаче, детските надбавки за второ дете се увеличиха, като общата месечна сума за подпомагане на семейства с две деца се нараства от 70 лв. на 80 лв.

¹⁸ Разбивка на безработните лица през последните години по продължителност на безработицата е достъпна в приложението.

¹⁹ Ганев, П. Бедност и рискови групи, Институт за пазарна икономика, 2015

По-голямата част от останалите социални помощи не са променяни от 2009 г. насам, което е една от причините за постепенния спад в нивото на капана на ниска икономическа активност и капана на ниското възнаграждение за труд.

От чисто статистическа гледна точка увеличаването на социалните помощи:

- намалява стимулите за търсене на заетост от страна на безработните и икономически неактивните лица чрез повишаване на стойностите на капана на безработица и капана на ниската икономическа активност. Това от своя страна действа като фактор за увеличение на структурната безработица.
- намалява стимулите на заетите на ниски заплати да полагат допълнителен труд и да подобряват квалификацията си, поне в краткосрочен план, заради увеличаването на разполагаемия им доход без нуждата от полагане на допълнителен труд;

Обезщетенията за безработица и продължителността на тяхното получаване

Размерът на обезщетенията за безработица и режимът на тяхното получаване също имат значение при формирането на стимулите на домакинствата за завръщане към заетост. В България продължителността на получаване на обезщетенията зависи от трудовия стаж и варира между 4 и 12 месеца.

Според разпоредбите на Кодекса за социално осигуряване (КСО) дневното парично обезщетение за безработица е в размер 60% от средния дневен осигурителен доход, върху който са внесени или дължими вноски за фонд “Безработица” за последните 24 календарни месеца, предхождащи месеца на прекратяване на осигуряването. Минималният дневен размер на обезщетението се определя за всяка следваща година, като през 2015 г. е 7,20 лв.

По този начин **брутният коефициент на заместване на трудовия доход** от обезщетенията за безработица за лице, получаващо 67% от заплатата на СР у нас, е 60%, което е и най-високото съотношение в страните членки на ЕС, които не са част от еврозоната.

Ако разгледаме **нетния коефициент на заместване на дохода** за същото лице, стойността за България е още по-висока – цели 77% (при 65% за ЕС). Това означава, че в състояние на безработица лицето получава доход, който е само с 23% по-нисък от неговия предходен нетен доход. Според специализирания [Tax and Benefits Calculator](#) на Европейската комисия това е третият най-висок коефициент на заместване на нетния доход след тези в Латвия и Люксембург (във втория месец от получаване на обезщетението) и вторият най-висок след този в Люксембург (в седмия месец на получаване на обезщетението).

Фигура 5: Коефициент на заместване на нетния доход през 2013 г. (%)

КОЕФИЦИЕНТ НА ЗАМЕСТВАНЕ НА НЕТНИЯ ДОХОД ПРЕЗ 2013 г. (%)
пореден месец на получаване на обезщетения за безработица и промяна спрямо предходния период (пр.п.)

2-ри месец		7-и месец		13-и месец		25-и месец		60-ти месец	
Латвия	86,0	Люксембург	85,0	Холандия	71,0	Австрия	51,0	Австрия	51,0
Люксембург	85,0	България	77,0	Португалия	68,0	Белгия	50,0	Белгия	43,0
България	77,0	Холандия	71,0	Франция	67,0	Швеция	44,0	Ирландия	37,0
Холандия	75,0	Португалия	68,0	Белгия	62,0	Ирландия	37,0	Малта	34,0
Португалия	75,0	Словения	68,0	Дания	58,0	Малта	34,0	Франция	23,0
Хърватия	71,0	Франция	67,0	Финландия	58,0	Португалия	31,0	Финландия	23,0
Словения	68,0	Белгия	62,0	Испания	56,0	Франция	23,0	Германия	17,0
Белгия	67,0	Германия	59,0	Австрия	51,0	Финландия	23,0	Великобритания	14,0
Франция	67,0	Дания	58,0	Швеция	44,0	Германия	17,0	ЕС (28)	9,1
Чехия	65,0	Финландия	58,0	Ирландия	37,0	Великобритания	14,0	България	4,0
Словакия	65,0	Испания	56,0	Хърватия	36,0	ЕС (28)	12,2	Чехия	0,0
Германия	59,0	Австрия	55,0	Малта	34,0	България	4,0	Дания	0,0
Дания	58,0	Италия	52,0	ЕС (28)	25,8	Чехия	0,0	Естония	0,0
Финландия	58,0	Естония	44,0	Гърция	19,0	Дания	0,0	Гърция	0,0
Италия	57,0	Швеция	44,0	Германия	17,0	Естония	0,0	Испания	0,0
Испания	56,0	ЕС (28)	43,7	Великобритания	14,0	Великобритания	0,0	Хърватия	0,0
ЕС (28)	55,6	Латвия	43,0	България	4,0	Испания	0,0	Италия	0,0
Австрия	55,0	Румъния	37,0	Чехия	0,0	Хърватия	0,0	Латвия	0,0
Естония	54,0	Ирландия	36,0	Естония	0,0	Италия	0,0	Литва	0,0
Унгария	45,0	Хърватия	36,0	Италия	0,0	Латвия	0,0	Люксембург	0,0
Швеция	44,0	Малта	34,0	Латвия	0,0	Литва	0,0	Унгария	0,0
Литва	38,0	Гърция	28,0	Литва	0,0	Люксембург	0,0	Холандия	0,0
Румъния	37,0	Полша	27,0	Люксембург	0,0	Унгария	0,0	Полша	0,0
Ирландия	36,0	Великобритания	14,0	Унгария	0,0	Холандия	0,0	Португалия	0,0
Полша	33,0	Чехия	0,0	Полша	0,0	Полша	0,0	Румъния	0,0
Гърция	28,0	Литва	0,0	Румъния	0,0	Румъния	0,0	Словения	0,0
Малта	28,0	Унгария	0,0	Словения	0,0	Словения	0,0	Словакия	0,0
Великобритания	14,0	Словакия	0,0	Словакия	0,0	Словакия	0,0	Швеция	0,0

Източник: [Tax and Benefits Calculator](#) на Европейската комисия

В таблицата може да се види промяната в обезщетенията за безработица с напредване на периода на безработица, съответно през 2-рия, 7-мия, 13-тия, 25-тия и 60-тия месец от тяхното получаване. Разглеждат се именно тези месеци, тъй като в повечето случаи периодът за получаване на обезщетения за безработица се формира от половингодишни или целогодишни интервали.

От данните е видно, че в първата година от получаване на обезщетения за безработица размерът им за България е с между 21 и 33 процентни пункта по-висок от средния за ЕС. Това е и една от основните предпоставки за високия капан на безработица в страната ни. Също така в 13 от 27-те страни, за които има данни²⁰ за 2013 г., размерът на обезщетенията за безработица намалява на 7-мия месец от тяхното получаване. Целта на тази „регресивна“ система за изплащане на помощите е именно намаляването на стимулите за дълготраен престой извън заетост. На седмия месец от получаване на обезщетения за безработица коефициентът на заместване на нетния доход в ЕС пада от 55,6% на 43,7%, докато в България остава 77%.

В същото време България е една от 12-те страни, в които получаването на обезщетения за безработица не е възможно за период, по-дълъг от 12 месеца²¹. На 13-ия месец коефициентът на заместване на нетния доход в ЕС пада до малко над 25%, а на 25-ия месец е едва 12,2%.

²⁰ Липсват данни само за Кипър.

²¹ Някъде на 13-ия месец в сметките започва да влиза получаването на различни видове социални помощи, чиито размер, обаче, трудно може да бъде определен като значим за финансовите стимули на лицата, които разглеждаме, а именно – самостоятелно живеещи лица, получаващи 100% от заплатата на средния работник. Тук разликите се формират най-вече от състава на домакинството и неговото право да получава различни помощи. Калкулаторът на ЕК позволява и тяхното включване в сметките в зависимост от дохода на домакинството, броя на работещите родители и броя на децата в него.

Периодът, в който безработните лица у нас могат да получават обезщетения, зависи от осигурителния им стаж.

Фигура 6: Продължителност на получаване на обезщетения за безработица

Осигурителен стаж (години)	Период за изплащане на обезщетението (месеци)
до 3 години	4
от 3 до 5 години	6
от 5 до 10 години	8
от 10 до 15 години	9
от 15 до 20 години	10
от 20 до 25 години	11
над 25 години	12

Източник: Кодекс за социално осигуряване

Освен размера на обезщетенията за безработица и продължителността на тяхното получаване, има още два фактора, които в различните страни оказват влияние върху стимулите за завръщане на работа: **обхватът на системата за обезщетения при безработица**, т.е. характеристиките на лицата, които могат да участват в нея, и **качеството на контрола** върху получаването на обезщетенията. Вторият фактор включва и ефективното прилагане на съществуващите изисквания за започване на работа при възникване на такава възможност и е в голяма степен зависим от институционалния капацитет на органите, натоварени с посредническата и контролна дейност по намиране на работа. Въпреки някои подобрения през последните години, страната ни остава далеч от добрите традиции в сферата на посредничеството за наемане на работна сила²².

²² Проблем съществува и по отношение на културата на търсене на работа от страна на безработните. Доверието в държавните бюра по труда остава ниско, но постепенно се покачва. По данни на НСИ през 2014 г. 42,9% от безработните опитват да намерят работа по този начин при 37,6% през 2009 година. В същото време данните на Евростат показват, че едва 10% от българите използват интернет при търсенето на работа при средно 17% за ЕС. Според НСИ по-малко от 20% от безработните българи участват в конкурси и се явяват на интервюта или изпити. В повечето случаи се търси съдействието на роднини и познати (над 70%) или директна връзка с работодател (над 50%).

Заклучение

Намирането на оптимален баланс между политиките, които формират стимулите на безработните, икономически неактивните и работещите срещу ниско трудово възнаграждение лица е едно от ключовите предизвикателства за осигуряването на устойчивостта и ефективността на социалната система, както и за създаването на условия за дългосрочно включване на пазара на труда на някои от най-силно уязвимите социални групи.

Прегледът на характеристиките на капаните на безработицата, на ниската икономическа активност и на ниското възнаграждение за труд у нас показва, че някои от провежданите към момента политики могат да доведат до влошаване на този баланс. Негативните ефекти се проявяват по следните начини:

- Както покачването на размера на социалните помощи, така и покачването на данъчноосигурителното бреме имат директен негативен ефект върху стимулите на безработните, икономически неактивните и заетите на ниска заплата лица – фактор, който трябва да бъде взет предвид при определянето на размера на бъдещи увеличения на социалните помощи или социалноосигурителната тежест;
- Повишаването на минималната работна заплата създава допълнителни стимули за завръщане на пазара на труда, но намалява възможностите на лицата да намерят заетост заради увеличените разходи за труд за работодателите. Т.е. нейнта възходяща динамика е пречка, която създава условия за превръщането на безработните лица в икономически неактивни;
- Предвид структурните характеристики на безработицата в България, осигуряването на оптимални условия за създаване и намиране на заетост следва да бъде приоритет на политиките в социалната сфера. Въпреки че намирането на работа не е само по себе си предпоставка за излизане от бедност, то увеличава вероятността за по-нататъшно увеличение на трудов доход. Алтернативата – живот през системата за социално осигуряване – води до трайна загуба на конкурентоспособност на трудовия пазар и до трудно обратимо състояние на бедност.
- Залагането на допълнителни диференциращи критерии по отношение на размера на някои от отпускните в момента социални помощи (като тези по програма „Подпомагане на семейства с деца“) може да помогне за намаляване на отрицателния ефект от тях (и от тяхното увеличение, когато такова се предприема) върху стимулите на безработните, неактивните и работещите на ниски доходи.
- Съотнесени към нетното заплащане в условия на заетост, обезщетенията за безработица в България са третите най-високи в ЕС на 2-рия месец от получаване на обезщетенията. Тъй като в България не е налице регресивен елемент при определяне на размера на обезщетението (при който неговият размер намалява с времето), стимулите на едно лице да бъде безработно на първия месец от получаване на обезщетението са валидни за целия период, в който то има това право.

Дълготрайният престой извън пазара на труда е нещо, което не е в полза нито на гражданите, нито на осигурителната система. Някои от възможните начини за свиване на капана на безработица у нас са:

- Въвеждането на **регресивен елемент**, при който нивото на обезщетенията за безработица постепенно се намалява в периода на безработица. Това би могло да спомогне за намаляването на стимулите за дълготрайна доброволна безработица.

- Намаление както на вноските във фонд „Безработица“ на НОИ, така и на съвкупния размер на получаваните обезщетения при безработица. Намаление на съвкупния размер може да се постигне или като се съкрати периодът на получаване на обезщетения, или като се намалят самите месечни обезщетения, или като се комбинират и двете стъпки.
- Друг възможен вариант е да се запази пълното или част от обезщетението за безработица **при завръщане на работа** преди изтичането на полагащия се период за получаване на обезщетение за безработица. Това реално би увеличило нетния доход след завръщане към работа и също би увеличило стимула за по-скорошно завръщане на работа. Ако едно лице се завърне на работа, то би допринесло със своите данъци и осигурителни вноски за повишаване на приходите в данъчно-осигурителната система, което нетно би намалило разхода на държавата (като осигурител срещу безработица) за изплащането на обезщетението за безработица. В допълнение, лицето ще създава добавен продукт за икономиката със своя труд, което има положителен ефект върху цялото съвкупно производство и търсене в страната.

Всеки от по-горе изброените варианти, както и различни комбинации от тях, би спомогнал за намаляването на капана на безработица и създаването на стимули за работещите за по-бързо завръщане на работа. В противен случай българската икономика (а оттам и данъчно-осигурителната система) ще продължат да губят от продължителния престой в безработица на редица лица, които се възползват от съществуващата система и не бързат да се върнат на работа.

Библиография

Boeri, T., Layard, R., Nickell, S., *Welfare-To-Work and The Fight Against Long-Term Unemployment, Report to Prime Ministers Blair and D'Alema*, 2000

Carone, G. Immervoll, H., Paturot, D. and Salomäki, A., *Indicators of Unemployment and Low-Wage Traps (Marginal Effective Tax Rates on Employment Incomes)*, OECD, 2004

Gataulinas, A., Zabarauskaitė, R., *Enhancing Motivation to Work in Unemployed Persons: Lithuania In The Context Of EU*, European Scientific Journal October 2014 edition vol.10, No.29 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431, 2014

Hotz, J., Mullin, C., Scholz, J., *The Effects of Welfare Reform on Employment and Income: Evidence from California*, 2002

Howell, R., *Why Not Work? A Radical Solution to Unemployment*, Adam Smith Institute, 2001

Nickell, S., *Unemployment and Labor Market Rigidities: Europe versus North America*, The Journal of Economic Perspectives, т. 11, н. 3, (1997), стр. 55-74, 1997

Stephen Nickell, S., Nunziata, L., Ochel, W., *Unemployment in the OECD since the 1960s. What Do We Know?*, The Economic Journal, Vol. 115, No. 500 (Jan., 2005), стр. 1-27, 2005

Van Ours, J. C., Vodopivec, M. *Shortening the Potential Duration of Unemployment Benefits Does Not Affect the Quality of Post-unemployment Jobs: Evidence from a Natural Experiment*. IZA Discussion Paper No. 2171, June 2006

Ганев, П. *Бедност и рискови групи*, Институт за пазарна икономика, 2015

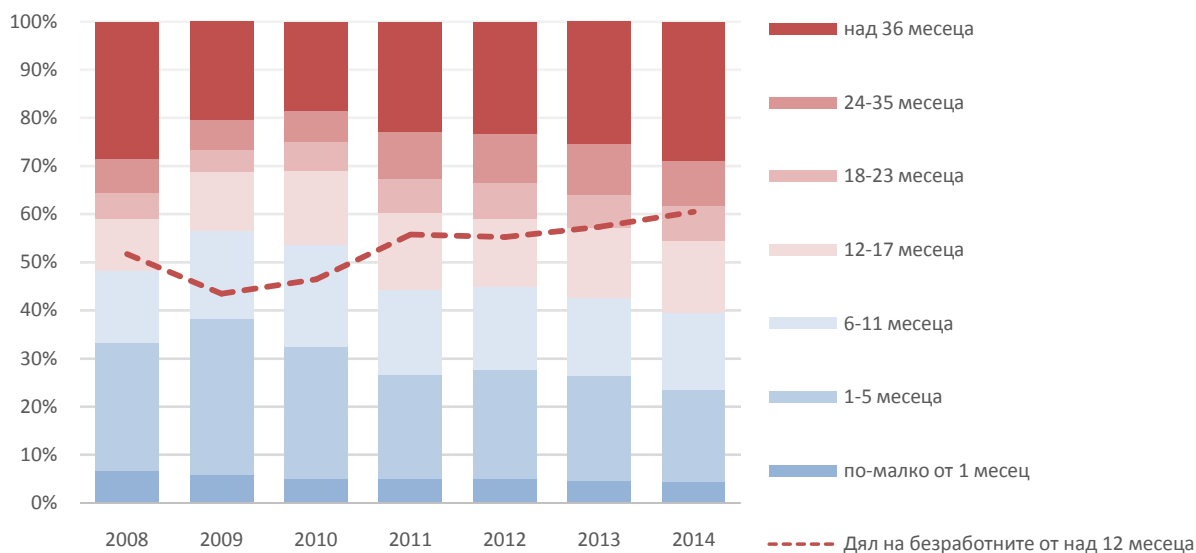
Евростат

Национален статистически институт

Европейска комисия

Приложения

Приложение 1: Дял на дългосрочно безработните лица

Приложение 2: Дял на безработните по продължителност на безработицата

